

Διοικητήριο Χανίων

(1851-1897)

Ο διοικητής της Κρήτης Μουσταφά πασάς, ο ονομαζόμενος «Γκιριτλής» (Κρητικός), εκτιμώντας ότι το τεράστιο φυσικό λιμάνι της Σούδας που βρίσκεται κοντά στα Χανιά παρείχε σημαντικές διευκολύνσεις στην ανάπτυξη του εμπορίου και στον ελλιμενισμό του πολεμικού στόλου, μετέφερε το 1851 την έδρα της διοικήσεως του νησιού από το Ηράκλειο στην πόλη αυτή. Μετά την εφαρμογή του νόμου «Περί βιλαετίων» του 1867 η Κρήτη αποτέλεσε ομώνυμο βιλαέτι με έδρα επίσης τα Χανιά. Η ισχύουσα μέχρι τότε διοικητική διαίρεση των τριών περιφερειών του νησιού αυξήθηκε στα εξής πέντε σαντζάκια: Χανίων, Ηρακλείου, Ρεθύμνου, Σφακίων με έδρα τον Βάμο και Λασιθίου με έδρα την Νεάπολη¹⁶.

Στη διάρκεια του 19ου αιώνα τα Χανιά, οριοθετημένα μέσα στον οχυρωματικό τους περίβολο, διατηρούσαν με εντυπωσιακή πληρότητα τη βενετική τους δομή. Οι οθωμανοί διοικητές της πόλης στεγάζονταν στο παλάτι του βενετού ρέκτορα, που βρισκόταν στο βόρειο τμήμα της, στην περιτειχισμένη ήδη από την αρχαιότητα περιοχή του Καστελιού. Επρόκειτο για ένα ιδιαίτερα αξιόλογο, τριώροφο, αναγεννησιακής μορφολογίας μέγαρο, χτισμένο σε διάφορες φάσεις και με αρκετές προσθήκες¹⁷. Όταν έφτασε στην πόλη ο Μουσταφά πασάς ήδη το βορεινό του τμήμα είχε καταρρεύσει, πιθανόν από κάποιο ισχυρό σεισμό. Αμέσως μετά ο ίδιος ξεκίνησε την ανέγερση διοικητηρίου και φυλακών, στα ανατολικά του βενετικού παλατιού.

Το διοικητήριο αποτελούσε ένα τεράστιο δώροφο, εκλεκτικιστικής μορφολογίας κτήριο, με διαστάσεις περίπου 48 × 22 μ., το οποίο κυριαρχούσε πάνω από το λιμάνι της πόλης. Η έδρασή του γινόταν κατά ένα τμήμα πάνω στο λόφο του Καστελιού και στο βυζαντινό τείχος, ενώ το υπόλοιπο προεξείχε και στηριζόταν πάνω σε ογκώδεις πεσσούς που σχημάτιζαν ασίδες. Το κτήριο κάηκε το 1897 στη διάρκεια της Κρητικής Επανάστασης και στο χώρο του συναντούμε σήμερα ένα πάρκο με αλμυρική¹⁸.

Επρόκειτο για μία εξολοκλήρου ξυλόπηκτη κατασκευή, από ξύλινο σκελετό και επιχρισμένα πηγάκια (μπαγδατί). Στις μακρές

¹⁶ Χρ. Τζομπανάκη, *Η αρχιτεκτονική στην Κρήτη, περίοδος των Νεότερων χρόνων*, τ. Α1, αυτοέκδοση, Ηράκλειο 2005, σ. 24, 28.

¹⁷ Μ. Ανδριανάκης, *Η παλιά πόλη των Χανίων*, Αδάμ, Αθήνα 1997, σ. 64.

¹⁸ Οι περισσότερες πληροφορίες για το διοικητήριο των Χανίων αντλήθηκαν από σχετικό άρθρο του Μ. Μανούσακα, το οποίο μου παραχώρησε πρόσφατα πριν ακόμη δημοσιευθεί στο τοπικό περιοδικό *Έρεισμα*. Και από τη θέση αυτή του εκφράζουμε τις θερμές μας ευχαριστίες.

πλευρές του κτηρίου προεξείχαν από ένα μεσαίο και δύο ακριανά τμήματα, ώστε να τονίζεται η συμμετρική οργάνωση των όψεων. Οι μεσαίες προεξοχές κατέληγαν στο ύψος της στέγης σε διαμορφωμένα αετώματα. Η κάλυψή του γινόταν με στέγη από κεραμίδια, κάτω από την οποία προεξείχε γείσο.

Ο Αμερικανός δημοσιογράφος και λογοτέχνης Μπαγιάρτ Τέιλορ, που επισκέφθηκε την πόλη το 1859, βλέποντας το διοικητήριο καθώς έμπαινε με το πλοίο στο λιμάνι σημειώνει¹⁹: «...Το σεράγιο ή κονάκι βρίσκεται στηριγμένο πάνω σε ψηλές ασίδες, που προεξέχουν από τα ερείπια του παλιού βενετσιάνικου οχυρού. Αντικρύζει την είσοδο ενός κιτρινόχρωμου τζαμιού, που κουνιάζει κάτω από αυτό σε μικρή απόσταση από την επιφάνεια του νερού. Ένα ετερόκλητο σύνολο αποσπασμένων σπιτιών με ετοιμόρροπα μπαλκόνια κλείνουν περιμετρικά το λιμάνι».

Σε αρκετές περιπτώσεις οι μαρτυρίες περιηγητών δεν είναι διόλου κολακευτικές για το επίσημο αυτό οικοδόμημα της οθωμανικής διοίκησης. Το 1867 επισκέφθηκε την πόλη ο Αμερικανός διπλωμάτης, δημοσιογράφος και φωτογράφος Γουίλιαμ Στίλμαν, ο οποίος σημειώνει τα εξής: «...Το κονάκι του πασά δεσπόζει στο λιμάνι χτισμένο πάνω στα γέρικα και παραμελημένα τείχη του βενετσιάνικου κάστρου, που ακόμη κρατούν. Ορθώνει την αθλιότητα της κατασκευής του από σανίδες και σοβάδες απέναντι στο ουράνιο φως του ηλιοβασιλέματος. Μεγάλες ρωγμές στους τοίχους δείχνουν την έλλειψη ανθεκτικότητας της κατασκευής του και μόνο ένα απλό ασβέστωμα αποτελεί το φτιασίδωμά του. Σε γενικές γραμμές η εικόνα του δε στερείται γραφικότητας, με εξαίρεση την απωθητική ασπράδα του. Πέρα από κάθε μεταμφίεση είναι ένα πραγματικό έκτρωμα, μία ενόχληση. Στη νότια πλευρά του, αθέατα από το λιμάνι, υπάρχουν εντοιχισμένα τρία υπέροχα βενετσιάνικα παράθυρα, στα οποία διακρίνονται λαξευμένα διακοσμητικά σχέδια. Το κονάκι δε θα μπορούσε να έχει μεγαλοπρεπέστερη θέση και ευτελέστερο κάτοχο».

Το 1881 ο πρωτοπόρος αρχαιολόγος Ιωσήφ Χατζηδάκης αναφέρει σχετικά με το κτήριο²⁰: «...Άξιο λόγου οικοδόμημα, όχι για το κάλλος, αλλά για το μέγεθος και την ευρυχωρία του είναι το διοικητήριο. Μέσα σε αυτό το ευρύ μέγαρο περιλαμβάνονται τα γραφεία της διοίκησης, η δημογεροντία και όλα τα αρχεία της γενικής διοίκησης, σε μία μάλιστα πτέρυγα διαμέ-

19 Η αναφορά αυτή, όπως και η επόμενη υπάρχουν στο: Μ. Γρηγοράκης, *Τα Χανιά όπως τα είδαν οι ξένοι*, Χανιώτικα Νέα, Χανιά 2003.

20 Ι. Χατζηδάκης, *Περιηγήσεις εις Κρήτην*, Εν Ερμούπολει 1881.

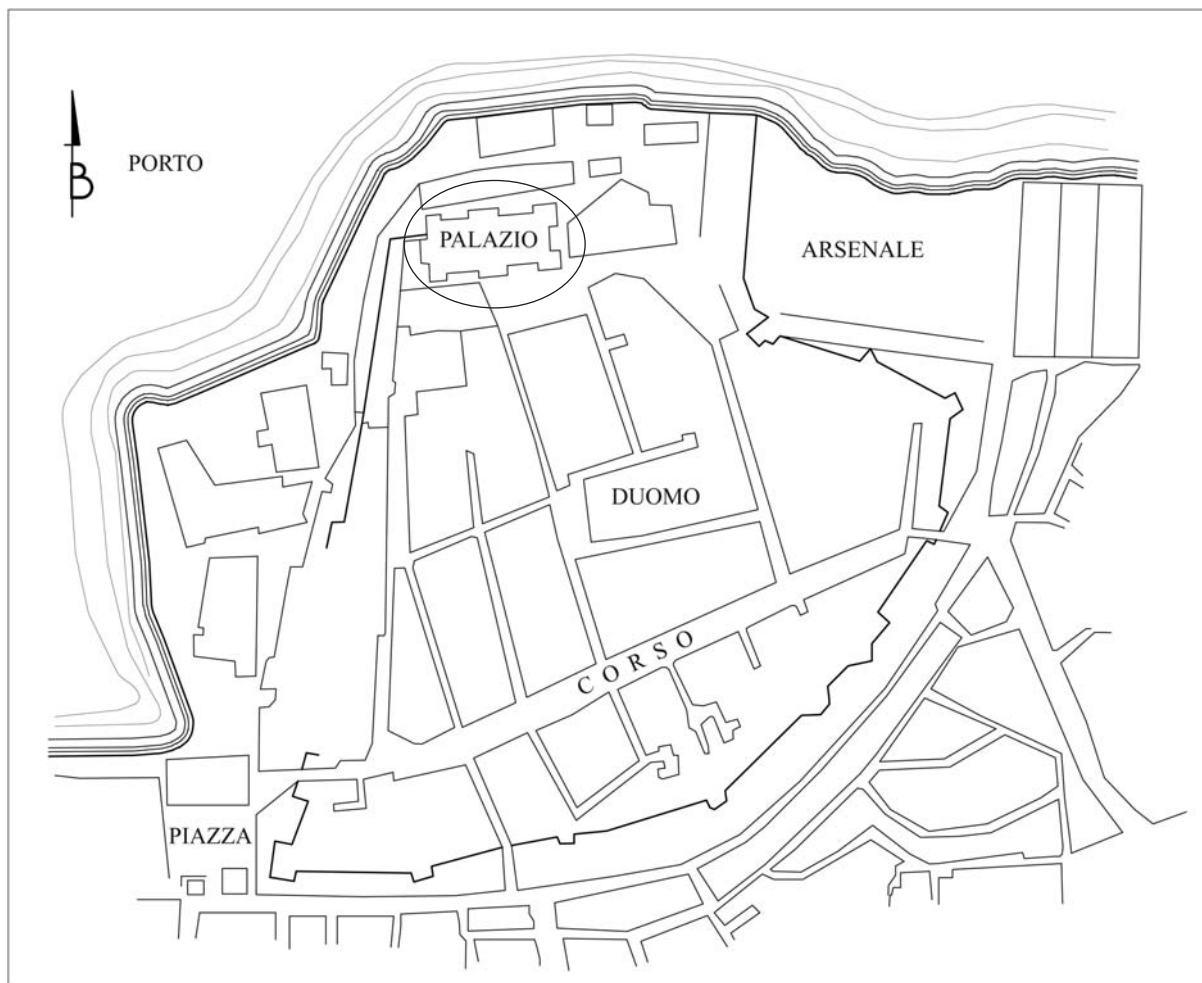
νει ο εκάστοτε γενικός διοικητής. Δίπλα στο κτήριο υπάρχουν οι ποινικές και μέσα στην αυλή του οι πολιτικές φυλακές».

Μία ακόμη χαρακτηριστική περιγραφή του διοικητηρίου μας δίνει ο Ιταλός Βιττόριο Σιμονέλλι, ο οποίος επισκέφθηκε την πόλη το 1893²¹: «...Το κονάκι του κυβερνήτη από έξω δίνει περισσότερο την εντύπωση ενός βρώμικου στρατώνα. Στον προθάλαμο διαπιστώνει κανείς μία προσπάθεια ευπρεπισμού με την τοποθέτηση δύο μεσαιωνικών πανοπλιών και δύο φρουρών, οι οποίοι για εντυπωσιασμό αφού παρουσιάσουν όπλα κάθονται σε δύο σκαμνιά τοποθετημένα δεξιά και αριστερά της εισόδου. Οι σκάλες και οι διάδρομοι δεν έχουν κάτι παραπάνω από αυτά που βλέπουμε στα γραφεία μιας οικονομικής υπηρεσίας ή ενός αστυνομικού σταθμού ιταλικής πόλης. Μέσα στο γραφείο του κυβερνήτη υπάρχει ένα χαλί στο πάτωμα, ενώ στον τοίχο είναι κρεμασμένη μια προσωπογραφία του σουλτάνου. Η επίπλωση αποτελείται από ένα κοινότατο τραπέζι συμβολαιογραφικού γραφείου, μερικές ψάθινες καρέκλες και τίποτε περισσότερο. Ανάλογη σε λιτότητα είναι και η εμφάνιση του ίδιου του πασά. Η αυτοκρατορία φαίνεται πια ότι οδεύει σε διάλυση».

Ο πασάς μαζί με το χαρέμι του διέμενε στη βορεινή πλευρά του κτηρίου, που έβλεπε προς τη θάλασσα. Όταν το 1865 επισκέφθηκε την πόλη η Αγγλίδα περιηγήτρια Άννα Βιβάντι προσκλήθηκε από το διοικητή Ισμαήλ Χεκίμ πασά να επισκεφθεί

Το διοικητήριο Χανίων (αρχείο Μ. Μανούσακα, Γ. Εκκεκάκη).

²¹ Γ. Εκκεκάκης, *Κρήτη 1893, Οι περιηγητικές αναμνήσεις του Vittorio Simonelli*, Ρέθυμνο 1996.

Χανιά (1903). Τοπογραφικό της περιοχής του Καστελιού από τον Ιταλό G. Gerola. Σημειώνεται η θέση του διοικητηρίου.

το χαρέμι του. Ο Χεκίμ πασάς είχε γεννηθεί από έλληνες γονείς και αιχμαλωτίστηκε βρέφος στη σφαγή της Χίου, εξισλαμίστηκε και σπούδασε γιατρός. Απέκτησε μεγάλη φήμη και υπήρξε προσωπικός γιατρός του σουλτάνου Αβδούλ Μετζίτ. Στη διάρκεια της δεκαετίας του 1860 διορίστηκε δύο φορές γενικός διοικητής της Κρήτης.

Ας παρακολουθήσουμε τη σχετική αφήγηση της Βιβάντι²²: «...Ο σύζυγός μου με οδήγησε στην είσοδο που οδηγεί στο χαρέμι, το μέρος του κονακιού που καταλαμβάνουν οι γυναίκες. Ένας γέρος Τούρκος με γκρίζα γενειάδα άνοιξε από έξω την πόρτα με ένα τεράστιο κλειδί και την ξανάκλεισε μόλις με άφησε να περάσω. Πρέπει να ομολογήσω ότι δε μου άρεσε και πολύ ο τρόπος με τον οποίο με απέκλεισε από τον έξω κόσμο. Διέσχισα αργά την αυλή προς μια άλλη πόρτα που υπήρχε μπροστά μου, την οποία μου είχε υποδείξει ο γέρος πριν με κλειδώσει. Καθώς πλησίασα η πόρτα άνοιξε και με υποδέχθηκαν κάμποσες γυναίκες με τουρκική φορεσιά. Ήταν οι πρώτες Τουρ-

22 Γ. Εκκεκάκης (επιμ.), *Οι εντυπώσεις της Anna Vivanti από την Κρήτη του 1865*, Ρέθυμνο 2006.

κάλες που έβλεπα χωρίς φερετζέ. Με οδήγησαν από μία φαρδιά σκάλα σε ένα χώρο που έμοιαζε με μεγάλη σάλα. Στην κορυφή της σκάλας με υποδέχθηκε ο ίδιος ο πασάς, ο οποίος με οδήγησε σε ένα ευρύχωρο δωμάτιο με ντιβάνια, χωρίς όμως άλλα έπιπλα. Τα παράθυρα του χαρεμιού ήταν ερμητικά κλειστά και μόνο ελάχιστο φως έμπαινε από τις πόρτες, οι οποίες οδηγούσαν σε άλλα δωμάτια ή σε βεράντες με θέα προς την αυλή. Στην πόρτα του δωματίου όπου βρισκόμουν εμφανίστηκε ένα πλήθος από κοπέλες, που οι περισσότερες ήταν ακόμη μη παιδιά. Κάποιες ήταν πλούσια ντυμένες με φανταχτερά φορέματα. Η πιο χαριτωμένη από αυτές ήταν μια μικρή από την Κιρκασία, περίπου δώδεκα χρονών, που ήταν και η αγαπημένη της κυράς της. Ήταν ντυμένη με ροζ μεταξωτά ρούχα και είχε μια γιρλάντα με ψεύτικα λουλούδια στα μαλλιά της. Ο πασάς εμφανίστηκε συνοδευμένος από τη νεαρή κόρη του και τη δασκάλα της, μια αμφισβητούμενη προσωπικότητα της εποχής, την Ελισάβετ Κονταξάκη».

Περίπου το 1870 στα νότια του διοικητηρίου, πάνω στα υπολείμματα ενός βενετσιάνικου κτίσματος, χτίστηκε πιθανόν από τον Ισμαήλ Χεκίμ πασά ένα διώροφο, νεοκλασικής μορφολογίας κτήριο, για τη στέγαση των δικαστηρίων.

Χανιά. Η περιοχή του λιμανιού με το διοικητήριο (αρχείο Μ. Μανούσακα).

Στο διοικητήριο πραγματοποιούνταν διάφορες επίσημες εκδηλώσεις της διοικήσεως και μία τέτοια ακριβώς περιγράφεται στην τοπική εφημερίδα *Λευκά Όρη* της 20ης Φεβρουαρίου 1889, ως εξής: «...Ως προηγγείλαμεν, την εσπέραν της παρελθούσης Τρίτης επρόκειτο να δοθή χορευτική εσπερίς παρά της Αυτού Εξωχότητος του Γενικού Διοικητού εις πλείστους κекλημένους. Από της 8.30 μ.μ. ήδη ώρας ήρξαντο προσερχόμενοι ο στρατιωτικός Διοικητής, ο σύμβουλος της διοικήσεως και άλλοι εκ των ανωτέρων υπαλλήλων, ενώ οι επί τούτω ωρισμένοι εισηγηταί εν τη εσωτερική κλίμακι του διοικητηρίου, προϋπαντούσαν τας κυρίας και τας οδηγούσαν εις την αίθουσαν, όπου ο Διοικητής μετ' αξιοσημειώτου φιλοφροσύνης και ευγενείας εδεξιούτο τους προσερχόμενους.

Εις τας ευρείας αιθούσας συνωθούντο και αντιπαρήρχοντο μαγευτικά καλλοναί δεσποινών και δεσποινίδων, μορφαί σεβασταί και αξιάγαστοι, φέρουσαι λαμπράς και πλούσιας αισθήτας με μακράς επιβλητικής ουράς. Εν γένει δε κατά τον χορόν τούτον επεδείχθη μεγίστη πολυτέλεια προκαλούσα ήκιστα ευαρέστους σκέψεις. Τον πρώτον τετράχορον, εις ον έλαβε μέρος και ο Διοικητής χορεύσας μετά της κας Βλαν, συζύγου του ενταύθα Προξένου της Γαλλίας, διεδέχθησαν έταιροι χοροί, ενώ εις πλούσιον κυλικείον απαύστως έσβυνον την δίψαν των ακούραστοι χορευταί και ερατειναί χορεύτριαι μέχρις ου περί την 1ην μετά μεσονύκτιον εδόθη το σύνθημα όπως κατέλθωσιν εις το παρατεθέν κάλλιστον μετάδειπνον, εις αίθουσαν λαμπρώς διακεκοσμημένην και απλέτως πεφωταγωγημένην. Το θέαμα τότε ήτο εξάισιον και επαγωγόν, εις ούτινος την περιγραφήν δεν επαρκεί ο ημέτερος κάλαμος. Υπό το γλυκύ φως απείρων κηρίων ηκτινοβόλουν τα επιτραπέζια σκεύη, ενώ διακόσμαι και πλέον μορφαί ανδρών και γυναικών αναμίξ παρακαθημένων, απαστράπτουσαι καλλοναί και λαμπραί πολυτελείς περιβολαί παρίστων θέαμα γραφικότατον και μεγαλοπρεπέστατον, επικρατούσης καθ' όλην την διάρκειαν του δείπνου αληθούς ευθυμίας και φαιδραίτητος».

Λίγες μόνο μέρες μετά τα φοβερά γεγονότα των σφαγών και της πυρπόλησης της χριστιανικής συνοικίας των Χανίων από τον εξαγριωμένο τουρκικό όχλο, και συγκεκριμένα τη νύχτα της 24ης Φεβρουαρίου του 1897, το διοικητήριο έγινε παρανάλωμα του πυρός. Ας παρακολουθήσουμε πως περιγράφει τα

γεγονότα ο αυτόπτης μάρτυρας Γάλλος συγγραφέας και δημοσιογράφος Ερρίκος Τιρώ²³: «...Στις 4.30 τα ξημερώματα οι ναύτες που φρουρούν το προξενείο χτυπούν δυνατά την πόρτα μου. Με πληροφορούν ότι το κονάκι είναι τυλιγμένο στις φλόγες και καίγεται. Γρήγορα πετάγομαι προς το παράθυρο και αντικρίζω μια τεράστια κατακόκκινη λάμψη να απλώνεται πάνω από την πόλη και το λιμάνι. Πανύψηλες φλόγες υψώνονται τριζοβολώντας πάνω από το τηλεγραφείο ρίχνοντας υπόλευκες λαμπριστές ανταύγειες στο γειτονικό τζαμί και στην τρικυμισμένη θάλασσα.

Από μακριά διακρίνονται τα θωρηκτά που ανταλλάσσουν σήματα. Το θέαμα είναι φανταστικό, ιδιαίτερα τη στιγμή που προβάλλει το πρώτο χλωμό φως της αυγής, χρωματίζοντας με παράξενους τόνους τη μοναδική σκηνή. Στην προκυμαία οι άνθρωποι τρέχουν από δω και από εκεί βγάζοντας κραυγές φρίκης. Το λιθόστρωτο σπινθηρίζει από τους καλπασμούς των αλόγων. Άκατοι καταφθάνουν από τα καράβια μεταφέροντας αντλίες. Οι διαταγές διασταυρώνονται, ακούγονται παραγγέλματα στα γερμανικά, στα αγγλικά, στα γαλλικά και στα ιταλικά. Οι ναύτες δουλεύουν γρήγορα και μεθοδικά και σε λίγο όλα τα αγήματα βαδίζουν προς βοήθεια του μεγάρου που καίγεται. Όμως οι προσπάθειες είναι μάταιες. Κάθε στιγμή σω-

Βορειοδυτική άποψη του διοικητηρίου Χανίων (αρχείο Μ. Μανούσακα).

²³ Turot Henri (μεταφρ. Λ. Αβαγιανού), *Η Κρητική Επανάσταση και ο Ελληνοτουρκικός πόλεμος του 1897*, Αθήνα 1991.

Η ευρύτερη περιοχή του διοικητηρίου Χανίων (αρχείο Μ. Μανούσακα).

ριάζεται και κάποιος τοίχος με τρομερό ορυμαγδό πετώντας γύρω του μυριάδες σπίθες...

Κατά τις 8 το πρωί το έργο της καταστροφής έχει ολοκληρωθεί. Το κονάκι κήκε εντελώς και το μόνο που απομένει είναι να πλημμυρίσουν οι ναύτες με νερό τα ερείπια που εξακολουθούν να καπνίζουν. Εκεί διαδραματίζονται και μερικές τραγικές σκηνές. Έγινε γνωστό πως ρίχτηκαν από τα παράθυρα του κτηρίου σιδερένια κιβώτια που περιείχαν το θησαυρό του διοικητηρίου. Πέφτοντας άνοιξαν σκορπίζοντας ολόγυρα πάνω από 150 χιλ. φράγκα σε τουρκικές λίρες. Η φωτιά έλιωσε ένα μεγάλο μέρος του χρυσαφιού, όμως πολλά νομίσματα έμειναν ανέπαφα. Ένα άγημα Ιταλών ναυτών είχε αναλάβει τη φύλαξη του σημείου, περιμένοντας να έρθουν να τα μαζέψουν οι υπάλληλοι. Ο πλοίαρχος που τους διοικεί φοράει στολή υπηρεσίας. Ένας Τούρκος αξιωματικός δηλώνει πως είδε έναν Ιταλό ναύτη να σκύβει και να μαζεύει ένα νόμισμα. Μιλάει με αναιδεια στον Ιταλό πλοίαρχο, ο οποίος θυμωμένος αρπάζει τον Τούρκο από το λαιμό. Με μεγάλη δυσκολία καταφέρνουν να τον αποσπάσουν από τα χέρια του μισοπνιγμένο.

Τις επόμενες μέρες έγιναν συζητήσεις για τα αίτια της καταστροφής. Ορισμένοι κατηγορήσαν τους Έλληνες, οι οποίοι

όμως είχαν ήδη εγκαταλείψει το νησί και πήγαν στη Μήλο για να σωθούν²⁴. Άλλοι υποστήριζαν ότι Ιταλοί ναύτες προκάλεσαν τη φωτιά από αμέλεια. Όμως η πυρκαγιά εκδηλώθηκε ταυτόχρονα σε πολλά σημεία, οπότε και η περίπτωση αυτή δεν ευσταθούσε.

Μετά από καιρό έγινε γνωστό ότι οι ίδιοι οι μουσουλμάνοι έκαψαν το κονάκι. Καθώς αυτοί κατείχαν μεγάλες ακίνητες περιουσίες, ενώ αντίθετα δε διέθεταν χρήματα, ήταν υποχρεωμένοι να δανείζονται κατά καιρούς με υποθήκες από τους άσπονδους εχθρούς τους, τους Έλληνες. Για να απαλλαχθούν από τα χρέη τους αποφάσισαν να κάψουν το κονάκι, όπου βρίσκονταν τα αποδεικτικά έγγραφα των χρεών και οι υποθήκες των περιουσιών τους».

Στις αρχές της δεκαετίας του 1890 έξω από τα τείχη της πόλης στο δρόμο προς τη Χαλέπα είχε ξεκινήσει η ανέγερση ενός τεράστιου συγκροτήματος στρατιωτικού νοσοκομείου, στο οποίο μετά την αποπεράτωσή του (1900) στεγάστηκαν οι διοικητικές και δικαστικές αρχές της αυτόνομης Κρητικής Πολιτείας, καθώς το διοικητήριο είχε ήδη καταστραφεί από την πυρκαγιά²⁵.

Ο Ιταλός αρχαιολόγος Τζόρτζιο Τζερόλα, που επισκέφθηκε την πόλη το 1902, μας άφησε ένα τοπογραφικό διάγραμμα της περιοχής του Καστελιού, όπου σημειώνει τη θέση και το σχήμα του διοικητηρίου²⁶. Από το κτήριο αυτό διατηρούνται σήμερα μόνο ορισμένα τμήματα των πεσσών, που αποτελούσαν τη βάση της ανωδομής του. Από τα υπόλοιπα γειτονικά κτίσματα διατηρείται στην οδό Λιθινών το ισόγειο και τμήμα του ορόφου του βενετικού παλατιού, καθώς και το θύρωμα του κτηρίου των Αρχείων, που φέρει χρονολογία 1624. Διατηρούνται επίσης το κτήριο των δικαστηρίων, καθώς και οι φυλακές (φικκάς), στις οποίες στεγάζεται από το 1990 η Πρυτανεία του Πολυτεχνείου Κρήτης. Το κτήριο των δικαστηρίων στη διάρκεια της Αρμοστείας (1898-1906) αποτέλεσε την κατοικία του πρίγκιπα Γεωργίου. Μετά την απελευθέρωση (1913) στεγάστηκε σε αυτό η στρατιωτική διοίκηση της Κρήτης, ενώ σήμερα ανήκει στο Πολυτεχνείο και πρόκειται να αποκατασταθεί, ώστε να φιλοξενήσει τη Σχολή Καλών Τεχνών.

24 Δ. Νικολακάκης, *Το Κρητικό ζήτημα την περίοδο 1897-98*, Χανιά 2006, σ. 29.

25 Αιμ. Κλάδου-Μπλέτσα, *Τα Χανιά έξω από τα τείχη*, ΤΕΕ Δυτ. Κρήτης, Αθήνα 1998, σ. 29, 39-40.

26 G. Gerola, *Monumenti Veneti nell'isola di Creta*, τ. 1, Βενετία 1903.